

**กระบวนการสร้างความมั่นคง
ทางอาหารของชุมชนบ้านดอนหัน
ตำบลดงใหญ่ อำเภอยางชุมน้อย
จังหวัดมหาสารคาม**

Process of Creation of food security
in Ban Don Han Community,
Dong Yai Subdistrict, Wapi Pathum District
Mahasarakham Province

ธนัชคม แก้วมีสี¹
Tanatkom keawmeese

ธีระพงษ์ มีไธสง²
Theeraphong Meethaisong

-
- 1 นิสิต ปริญญาตรี สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
 - 2 รองศาสตราจารย์ ดร. สาขาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม Email : theerapong_00@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะศึกษาสถานะและกระบวนการสร้างความมั่นคงด้านอาหารในชุมชน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้เครื่องมือ คือ แบบสัมภาษณ์ สังกะสี และสนทนากลุ่มเก็บข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายจำนวน 25 คน ในพื้นที่ชุมชนบ้านดอนหัน ตำบลดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม วิเคราะห์และนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนา ผลการวิจัย พบว่า

สถานะความมั่นคงด้านอาหารในชุมชนบ้านดอนหันสัมพันธ์กับลักษณะทางภูมิณีเวศวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมดี เนื่องจากหมู่บ้านมีพื้นที่ติดกับป่าโคกใหญ่และป่าดงใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดในจังหวัดมหาสารคามที่สัมพันธ์กับการทำมาหากินตามฤดูกาล โดยช่วงหน้าฝนชาวบ้านใช้ภูมิปัญญาด้วยการหาจับสัตว์น้ำมาประกอบอาหาร ช่วงฤดูหนาว นิยมผลิตพืชผักทางการเกษตรทั้งบริโภคและจำหน่าย แต่ฤดูจะขาดแคลนน้ำอุปโภคบริโภค ทำให้ชาวบ้านหาอาหารจากป่าทั้งสองแห่ง มาบริโภคและจำหน่ายสร้างรายได้อีกทางหนึ่งด้วย

กระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหาร ต้องสร้างกลไกผ่านกระบวนการ คือ 1) จัดตั้งคณะกรรมการดูแลจัดสรรทรัพยากรป่า 2) สร้างเครือข่ายชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณรอบพื้นที่ป่าทั้งสองแห่งให้มีบทบาทหน้าที่รับผิดชอบร่วมกัน 3) สร้างกฎกติการ่วมกันเพื่อลดต้นทุนการผลิตและสร้างความปลอดภัยและคุณภาพด้านอาหาร

คำสำคัญ:

ความมั่นคงทางอาหาร, สถานะความมั่นคงทางอาหาร

Abstract

This research article studied the status and process of creating food security in the community was qualitative research that used tools such as interview forms, observation and group discussions, to collect data from a target group of 25 people in the area of Ban Don Han Community, Dong Yai Sub-district, and Wapi Pathum District in Mahasarakham Province.

The research results found that (1) the status of food security in Ban Don Han community is correlated with ecological, cultural and environmental characteristics. Because the village has an area adjacent to the Khok Yai forest and the most abundant forest in Maha Sarakham province related to seasonal livelihoods. (2) In rainy season, villagers use their wisdom by catching aquatic animals for cooking. (3) In the winter, they produce agricultural vegetables for both consumption and sale. But during the season there will be a shortage of drinking water. causing the villagers to find food from both forests for consumption and distribution, making another way of generating income.

The process of food security must be created through the process, i.e. 1) Establishment of a committee to supervise the allocation of forest resources 2) Create a network of communities living in the vicinity of the two forests to have shared roles and responsibilities 3) Create common rules and regulations to reduce costs Produce and build food safety and quality.

Keywords:

food security. Status of food security

● บทนำ

อาหารเป็นปัจจัย 4 ที่สำคัญและจำเป็นสำหรับการดำรงชีพของมนุษยชาติ หลายประเทศไม่สามารถผลิตอาหารให้เพียงพอแก่สมาชิกได้ด้วยเงื่อนไขหลายอย่าง จึงกลายเป็นปัญหาาระดับโลกที่ส่งผลให้หน่วยงานอย่างองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agricultural Organization: FAO) ได้ตระหนักและหันมาให้ความสำคัญต่อปัญหาดังกล่าว โดยนิยามถึงความมั่นคงทางอาหารของมนุษย์จะต้องมี 4 มิติ กล่าวคือ การมีปริมาณอาหารเพียงพอ การเข้าถึงอาหาร การใช้ประโยชน์ด้านอาหาร และการมีเสถียรภาพทางอาหาร

ประเทศไทยเป็นหนึ่งในประเทศผู้ผลิตอาหารของโลก ในปี 2564 มีการส่งออกสินค้าอาหาร มูลค่ารวม 1,107,450 ล้านบาทขยายตัวเพิ่มขึ้น 11.8% เป็นประเทศผู้ส่งออกอาหารในลำดับที่ 13 ของโลก แต่จากผลการสำรวจเรื่องความมั่นคงทางอาหารโดย “Economic Intelligence Unit(EIU)” พบว่า “ดัชนีความมั่นคงทางอาหาร” (global food security index) ของประเทศไทยได้อันดับที่ 64 ของโลก ปรับลดลงจากในปี 2564 ที่เคยอยู่ที่ 51 ส่งผลให้อันดับความมั่นคงทางอาหารของไทยอยู่ในอันดับ 5 ของอาเซียนรองจากสิงคโปร์ เมื่อดูในรายละเอียดพบว่าในหมวดของความสะดวกในการหาซื้ออาหาร (Affordability) นั้นประเทศไทยได้คะแนนสูงที่ 83.7 คะแนน แต่เมื่อดูคะแนนในหมวดอื่นๆ คือในเรื่องของการเข้าถึงอาหารซึ่งมีมิติของความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพที่ดี (availability) ประเทศไทยได้คะแนนในหมวดนี้เพียง 52.9 คะแนนจากเต็ม 100 คะแนน (www.bangkokbiznews.com)

จากข้อมูลสะท้อนให้เห็นปัญหาความมั่นคงทางอาหารที่ส่งผลกระทบต่อในระดับชุมชนที่กำลังจะเกิดขึ้น แม้ว่าชุมชนยังมีความสามารถในการพึ่งพาตนเองด้านอาหารจากภูมินิเวศที่อุดมสมบูรณ์ สามารถทำเกษตรกรรมและผลิตอาหารได้ถึงร้อยละ 75 แต่เมื่อองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติสำรวจดูแล้วกลับพบว่ามีการขาดแคลนอาหารหรืออยู่ในภาวะทุพโภชนาการ การมีปัจจัยอื่นมากระทบ เช่น ฐานทรัพยากรธรรมชาติมีแนวโน้มเสื่อมโทรมรุนแรงส่งผลกระทบต่อ

ต่อการผลิตภาคเกษตรและความมั่นคงทางอาหาร ระบบการผลิตภาคเกษตรยังต้องพึ่งปัจจัยการผลิตจากต่างประเทศทำให้มีต้นทุนการผลิตสูง ขณะที่พื้นที่การเกษตรมีจำกัด อีกทั้งยังมีปัจจัยภายนอกที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารด้วย ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ประเทศไทยมีแนวโน้มว่าจะอาจมีความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารในอนาคตได้ (นันทกานต์ จันทรอ่อน. 2557) และภาคตะวันออกเฉียงเหนือและในเขตเมืองยังมี ครัวครัวยากจน ซึ่งเป็นกลุ่มเสี่ยงที่จะได้รับผลกระทบ จากการที่ราคาอาหารสูงขึ้น ปุณณดา มาสวัสดิ์และคณะ (2559) พบว่า ครัวเรือนเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงด้านอาหารมากที่สุด รองลงมาคือภาคเหนือ เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนหนี้สินและจำนวนสมาชิกในครัวเรือน

ชุมชนบ้านดอนหัน ต.ดงใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม เป็นหมู่บ้านขนาดกลางมี 108 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมด 408 คน สภาพทั่วไปของหมู่บ้านเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้กับแหล่งทรัพยากรป่าดงใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ มีเนื้อที่ทั้งหมดอยู่ที่ 1,840 ไร่ เป็นพื้นที่อยู่อาศัยมี 38 ไร่ ลักษณะเป็นพื้นที่ลุ่มดอน ชุมชนอยู่ห่างจากตัวของอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ประมาณ 38 กิโลเมตร เดิมชุมชนได้อาศัยป่าผืนนี้เป็นแหล่งอาหารหลัก แต่ต่อมา ทรัพยากรที่หาได้จากป่าลดลง ประกอบกับผู้คนในชุมชนสามารถเดินทางและติดต่อกับเมืองได้สะดวกมากขึ้น ทำให้มีการพึ่งพาตลาดที่ตอบสนองความต้องการได้อย่างรวดเร็ว ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

● จุดมุ่งหมาย

1. เพื่อศึกษาสถานะความมั่นคงด้านอาหารในชุมชนของบ้านดอนหัน หมู่ที่ 12 ตำบลดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
2. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างความมั่นคงด้านอาหารในชุมชนบ้านดอนหัน หมู่ที่ 12 ตำบลดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

● วัตถุประสงค์การวิจัย

ผู้วิจัย ได้ทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร ขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO 2006) เพื่อนำมาเป็นกรอบแนวคิดในการประเมินและวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งความมั่นคงทางอาหารนั้นหมายถึงการที่เรามีความเพียงพอทางอาหารและอาหารที่ได้รับจะต้องเป็นอาหารที่มีคุณภาพ อยู่ในปริมาณที่เพียงพอสำหรับทุกคนทุกระดับ ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ระดับองค์กร ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับโลก และไม่ว่าจะเกิดสภาวะใดๆ เช่น ภูมิอากาศ ภัยธรรมชาติ ความเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว แต่ก็ยังสามารถหาอาหารมาได้ตลอดเวลาและมีคุณภาพดีด้วย นงคราญ ประมูล (2551) ตามความคิดของ (FAO) นั้นความมั่นคงทางอาหารจะมีอยู่ 4 องค์ประกอบหลักคือ

1. ความเพียงพอทางอาหาร หมายถึง ความเพียงพอของปริมาณอาหารมีคุณภาพที่เหมาะสม มีหลากหลายชนิดให้เลือกบริโภค ความเพียงพอทางอาหารนี้จะถูกควบคุมโดยปัจจัยด้านทรัพยากรที่เป็นแหล่งผลิตอาหาร
2. การเข้าถึงอาหาร หมายถึง การเข้าถึงทรัพยากรที่เพียงพอของบุคคล เพื่อให้ได้มาซึ่งอาหารที่เหมาะสมและมีโภชนาการ
3. การใช้ประโยชน์ทางอาหาร หมายถึง การใช้ประโยชน์ด้านอาหารผ่านทางอาหารที่เพียงพอ น้ำสะอาดบริสุทธิ์ อาหารมีโภชนาการ ย่อมส่งผลให้สุขภาพกายและจิตดี
4. เสถียรภาพทางอาหาร หมายถึง การที่ประชาชน คราวเรือน บุคคลสามารถเข้าถึงอาหาร มีอาหารที่เพียงพอตลอดเวลา แม้จะมีวิกฤติเกิดขึ้นก็สามารถเข้าถึงอาหารได้ วิกฤติที่เกิดขึ้นเช่น สภาพอากาศ

● เครื่องมือ

1. แบบสัมภาษณ์
2. การสังเกต
3. การสนทนากลุ่ม

● ขอบเขต

ด้านประชากรและกลุ่มเป้าหมาย

ประชากรของชุมชนบ้านดอนหันมีจำนวน 408 คน ได้คัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ตอบโจทย์วัตถุประสงค์ โดยแบ่งกลุ่มเป้าหมายออกเป็น

1. ผู้นำชุมชน จำนวน 3 คน
 2. กลุ่มแม่บ้าน จำนวน 12 คน
 3. กลุ่มแม่ค้า จำนวน 3 คน
 4. ประชาชนทั่วไป จำนวน 20 คน
- รวมทั้งสิ้น 38 คน

ด้านพื้นที่

บ้านดอนหัน หมู่ที่ 12 ตำบลดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

ด้านเนื้อหา

1. แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร นำมาประเมินเบื้องต้นเกี่ยวกับสถานะความมั่นคงทางอาหารของบ้านดอนหัน หมู่ที่ 12 ตำบลดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
2. ข้อมูลที่จากการประเมินเบื้องต้น มาสู่กระบวนการสร้างความมั่นคงด้านอาหารในชุมชนบ้านดอนหัน หมู่ที่ 12 ตำบลดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคามผ่านกระบวนการสนทนากลุ่ม เพื่อถอดบทเรียนร่วมกันอันจะนำไปสู่กระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนดอนหัน

ด้านระยะเวลา

โดยเก็บข้อมูลระหว่าง เดือนกันยายน พ.ศ. 2565 ถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2566

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้แบ่งมีขั้นตอนเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลในการตอบโจทย์วิจัยไว้ 5 ขั้นตอน คือ

1. ศึกษาการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อหาแนวคิด ทฤษฎี รวมถึงสำรวจงานวิจัยด้านนี้ว่ามีสถานะการทำวิจัยแค่ไหน อย่างไร เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างกรอบแนวคิดการวิจัยครั้งนี้
2. สํารวจข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในประเด็นเกี่ยวกับประวัติชุมชน การทำมาหากิน รวมถึงอาหารของชุมชน
3. ลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และสังเกตพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับอาหารการกินของชุมชน
4. นำข้อมูลสัมภาษณ์มาจัดกระทำตามวัตถุประสงค์การวิจัย
5. นำเอาข้อมูลสะท้อนกลับชุมชนผ่านกระบวนการสนทนากลุ่มเพื่อถอดบทเรียนการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

● การวิเคราะห์และนำเสนอ

ผู้วิจัย ได้ข้อมูลทั้งเอกสารและภาคสนามมาตรวจสอบความสมบูรณ์ครบตามโจทย์วัตถุประสงค์ทั้ง 2 ข้อ จากนั้นนำเอาแนวคิดมาวิพากษ์ข้อมูลภาคสนาม รวมถึงการสนทนากลุ่มเพื่อนำข้อมูลไปสู่ออกเสนอในการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน วิเคราะห์และนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา

● ผลการศึกษา

สรุป

1. สถานะความมั่นคงและเพียงพอด้านอาหาร ชาวบ้านดอนหัน เป็นเกษตรกรมีอาชีพทำนาเพื่อบริโภคในครัวเรือน และจำหน่าย มีอาชีพเสริม คือการเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ มีอาชีพค้าขาย รับจ้าง มีการตั้งกลุ่มวิสาหกิจ เช่น กลุ่มเพาะเห็ดเพื่อขายเป็นรายได้เสริมในครัวเรือน แต่ชาวบ้านดอนหันยังพึ่งพาทรัพยากรจากป่าโดยการเข้าไปหาของป่า เช่น เห็ด ในช่วงฤดูฝนหาไข่มดแดงในช่วงฤดูร้อนเพื่อนำมาเป็นอาหารและจำหน่ายสร้างรายได้ดีมาก เช่น ในหน้าแล้ง สามารถหาไข่มดแดงขายได้มากถึง 1,000 บาทหรือมากกว่าต่อวัน ไกลๆ ชุมชนยังมีแหล่งน้ำ

3 แห่ง คือ หนองซุ่น หนองคูม่วง หนองสองห้อง ชาวบ้านใช้อุปโภคบริโภคและสามารถนำเอาสัตว์น้ำมาเป็นอาหาร แต่ไม่สามารถนำน้ำมาใช้ทางการเกษตรได้ และชุมชนก็กำลังขุดแหล่งน้ำเพิ่มขึ้นซึ่งจะสามารถนำน้ำมาทำเกษตรได้ อาจนำไปสู่การสร้างแหล่งอาหารเพิ่มได้ในฤดูแล้ง ซึ่งเป็นช่วงที่ขาดแคลนอาหารจำพวกสัตว์น้ำและผัก ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ชุมชนบ้านดอนหัน ได้อาหารบริโภคในชีวิตประจำวันหลักๆ จากทรัพยากรป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ กล่าวคือ

1.1 สถานะทางอาหารที่ได้จากป่า ป่าชุมชนโคกใหญ่ เป็นป่าที่ประกอบไปด้วยโคกต่างๆ จึงได้ชื่อว่าเป็นป่าโคกใหญ่ เช่น โคกดอนหัน ดงใหญ่ เป็นต้น มีพืชและต้นไม้ที่หลากหลายมากถึง 136 ชนิด พืชที่สูญพันธุ์ คือ สะแบง หมากแงว เป็นต้น มีสัตว์ป่ากว่า 61 ชนิด ป่าโคกใหญ่มีความสำคัญอย่างมาก ชุมชนที่ต้องพึ่งพาอาศัยป่าโคกใหญ่มีอยู่ 5 ตำบลรอบผืนป่าโคกใหญ่ จะมีตำบลดงใหญ่ 3 หมู่บ้าน ตำบลหนองแสง 5 หมู่บ้าน ตำบลแคน 8 หมู่บ้าน ตำบลโคกสีทองกลาง 2 หมู่บ้าน และตำบลห้วย 2 หมู่บ้าน รวมทั้งหมดเป็น 20 หมู่บ้าน (เติมศักดิ์ นามสมบัติ. 2565 : สัมภาษณ์) นอกจากนั้น บางฤดูกมล โดยเฉพาะช่วงที่มีเห็ดหน่อไม้ ผัก แมลง รวมถึงไข่มดแดง จะมีคนนอกพื้นที่เข้ามาหาเก็บเป็นจำนวนมาก จนส่งผลกระทบต่อการลดลงของปริมาณอาหาร เพราะผืนป่ามีบริเวณกว้างใหญ่ สามารถเข้าออกได้หลายทาง จึงมีลักษณะเป็นป่าเปิดที่ทุกคนสามารถเข้าไปหาทรัพยากรได้อย่างสะดวก

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนบ้านดอนหันหมู่ที่ 12 ตำบลดงใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ได้เล่าเรื่องราวเคยเกิดเหตุการณ์อัคคีภัย มีไฟไหม้อย่างรุนแรงทั่วป่าโคกใหญ่ ซึ่งอยู่ติดกันกับบ้านดอนหันหมู่ที่ 12 ช่วงประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ทำให้คนในชุมชนได้รับผลกระทบและสูญเสียทรัพยากรทั้งสมุนไพร ไม้ผืน และอาหาร เห็ด ไข่มดแดง ทำให้ขาดอาหารและรายได้ประมาณ 1,000 บาท/วัน หลังจาก ไฟสงบ ชาวบ้านเห็นความสำคัญของป่าโคกใหญ่ในแต่ละชุมชนได้มีการประชุมกันเพื่อหารือและการที่จะแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น ผลของการประชุมได้มีมติตั้งคณะกรรมการดูแลป่าและได้มีกิจกรรมมีชื่อว่า “โซนนิ่ง” มีการ

จัดแบ่งพื้นที่ปลูกป่าเสริมเข้าไปแทนที่ป่าไม้ที่โดนอัคคีภัยทำลายเป็นการทดแทน และฟื้นฟูป่า และได้คิดค้นวิธีการป้องกันไฟป่าโดยได้ทำแนวกันไฟ (รัชชานนท์ อ่อนแสน. 2565 : สัมภาษณ์) นอกจากหน่วยงานที่ได้เข้าร่วมกันฟื้นฟูป่าและป้องกันไฟป่าตัวคนในชุมชนที่อยู่โดยรอบป่าโคกใหญ่ ก็ได้ปฏิบัติตามกฎระเบียบของป่าชุมชนโคกใหญ่อย่างเคร่งครัด คนในชุมชนบ้านดอนหันหมู่ที่ 12 ได้มีส่วนร่วมในการไปฟื้นฟูทรัพยากรป่าโคกใหญ่และป้องกันไฟป่ารวมถึงการปลูกป่าทดแทนที่ป่าที่โดนอัคคีภัยทำลาย ส่วนป่าดงใหญ่ ที่มีพื้นที่ทั้งหมด 1,650 ไร่ อยู่ในประเภทเดียวกันกับป่าเต็งรัง ฝืนป่าของป่าดงใหญ่จะมีลักษณะอยู่ที่บนเนินสูง มีเรือนยอดอยู่ 3 ชั้น มีตั้งแต่ไม้ขนาดใหญ่ ไม้ขนาดกลางเช่น ไม้ยาง ไม้ประดู่ จนขนาดเล็กไปถึงไม้คลุมดิน เช่น ใบตองเหรีญ เกล็ดปลาสร้อย บัวดินรวมหญ้าเข้าไปด้วย ผักพืชที่มีความซับซ้อนกันเชิงกายภาพเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลากหลายชนิด เช่น นกกระทาทุ่ง นกคุ่ม นกตบุง กิ้งก่าบินในสกุล ตะกวด แอ้ คางคกแคระ เป็นต้น ชาวบ้านดอนหันได้ใช้ประโยชน์จากป่าดงใหญ่ทั้งในเรื่องของแหล่งอาหารทั้งพืชผักแมลงต่างๆ สมุนไพร (วันทนีย์ มัดดาปะโท. 2565 : สัมภาษณ์) นอกจากนั้น ชุมชนบ้านดอนหัน ยังมีแหล่งน้ำที่สามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ทุกคนภายในชุมชนมีอยู่ 3 แห่ง คือ หนองซุ่น หนองคูม่วง หนองสองห้องซึ่งมีปริมาณน้ำที่เพียงพอต่อการใช้สอยในครัวเรือน หรือที่เรียกว่า ประปาหมู่บ้าน และสามารถใช้ทางการเกษตรได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น นอกจากนั้น ยังใช้เลี้ยงปศุสัตว์และเป็นแหล่งอาหารจำพวกสัตว์น้ำที่พอหาได้ในหนองน้ำ

1.2 สถานะทางอาหารในครัวเรือน บ้านดอนหันเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ เพราะว่าตัวตำแหน่งที่ตั้งของหมู่บ้านดอนหันอยู่ติดกับป่าไม้และแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้ป่าและน้ำกลายเป็นแหล่งผลิตอาหารธรรมชาติมากพอต่อการยังชีพในอดีต นับได้ว่ามีความมั่นคงทางอาหารจนไม่ต้องพึ่งพาทรัพยากรนอกชุมชนเลย เช่น ในช่วงฤดูฝนคนในชุมชนจะลงทำนา และดักกุ้ง หอย ปู ปลา ตามร่องนามาเป็นอาหาร ส่วนผักก็หาเก็บเอาตามป่า หรือหัวไร่ปลายนา ซึ่งชุมชนไม่สามารถปลูกได้ในฤดูฝน แหล่งอาหารส่วนมากก็ได้จากป่าและทุ่งนาเป็นหลัก

อาจสรุปได้ว่า ชาวบ้านมีอาหารหลักได้จากแหล่งป่าและท้องนา เช่น อีรอก หน่อโจด กระเจียว ส่วนในฤดูหนาวก็นิยมปลูกผักสวนครัวไว้รับประทานเองและจำหน่าย ทำให้มีอาหารจำพวกผักบริโภคเพียงพอและสร้างรายได้จากการขายอีกด้วย แต่ในช่วงฤดูร้อนถือว่าเป็นฤดูกาลที่คนในชุมชนบ้านดอนหัน มีความเสี่ยงในเรื่องของความมั่นคงทางอาหารมาก เนื่องมาปริมาณน้ำในหนอง 3 แห่งไม่เพียงพอต่อการทำเกษตร เพราะต้องนำน้ำมาทำประปาหมู่บ้านเพื่ออุปโภคบริโภคเป็นหลัก (วิไลจิตร์ ดงชะสิงห์. 2565 : สัมภาษณ์) นอกจากนี้ยังไม่สามารถเจาะน้ำบาดาลขึ้นมาใช้ได้ เพราะฉะนั้นดินบริเวณบ้านดอนหัน มีความเค็มน้ำไม่สามารถนำมาใช้ในการเกษตรได้ ชาวบ้านพยายามใช้ภูมิปัญญาในการหาอาหารจากการขุดปู หาดปลา ในแหล่งน้ำสาธารณะ และการหาของป่าคือหาไข่มดแดงมาบริโภคและจำหน่าย แต่ก็มีความเสี่ยงในบางปีที่เกิดไฟป่าที่ส่งผลกระทบต่อสัตว์ป่าโดยเฉพาะไข่มดแดงที่เป็นอาหารที่นิยมบริโภคและจำหน่ายได้ราคาดี ปัจจุบัน ทรัพยากรและค่านิยมในการบริโภคอาหารจากแหล่งธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปมาก ผู้คนในชุมชนพึ่งพาอาหารภายนอกชุมชนมากขึ้น จากการเดินทางและติดต่อสะดวกมากขึ้น ทำให้เกิดความเสี่ยงที่มาจากกาพึ่งพากลไกตลาดภายนอกมากขึ้นตามไปด้วย (หทัยชนก ประกิจโรโส. 2565 : สัมภาษณ์) แต่อย่างไรก็ตาม ยังพบว่า มีคนในชุมชนบางกลุ่มก็พยายามปรับตัวด้วยการบริโภคอาหารที่มีเฉพาะในฤดูกาลเป็นหลัก ส่วนอาหารอื่นๆ ที่ไม่สามารถหาได้ในพื้นที่ก็บริโภคในปริมาณที่น้อยลง เพื่อลดรายจ่ายในครัวเรือน

2. กระบวนการสร้างความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนบ้านดอนหัน

จากการสนทนากลุ่ม (Group Discussion) เพื่อระดมความเห็นจากประสบการณ์ของชาวบ้านดอนหันทั้งหมด 12 และหมู่ 7 ทำให้ได้มาซึ่งกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนของบ้านดอนหัน โดยมีกระบวนการที่เริ่มจาก

2.1 จัดตั้งคณะทำงานในลักษณะกรรมการ โดยเริ่มจากมีการรวมตัวกันสร้างกลุ่มคนในชุมชน มีการตระหนักรู้ร่วมกันในปัญหาที่กำลังเกิดขึ้น โดยมีนักวิชาการและกลุ่มที่ทำงานด้านการพัฒนาเอกชน เข้ามาร่วมเป็นพี่เลี้ยงจัดเวที

ประชุมถึงประเด็นข้อมูลปัญหาและหาทางร่วมมือกันดำเนินงานอย่างเป็นขั้นตอน และมีผลลัพธ์ตัวชี้วัดในแต่ละขั้นตอนว่าสามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์ของการดำเนินงานในขั้นตอนนี้หรือไม่ มีคณะกรรมการตรวจสอบและประเมินว่ากิจกรรมที่ดำเนินการอยู่นั้นผลลัพธ์เป็นอย่างไร นำข้อมูลที่ได้สื่อสารไปยังชาวบ้านผ่านผู้นำชุมชนได้ชี้แจงให้เกิดการรับรู้ร่วมกันเป็นการทำงานอย่างมีส่วนร่วม มีการได้ออกแบบปฏิทินการดำเนินงานร่วมกัน ช่วยกันระดมความคิดเห็นของตนเองเพื่อนำมาใช้ในการออกแบบงานได้ จากนั้นคนในชุมชนบ้านดอนหัน ได้ร่วมกันแต่งตั้งคณะทำงานขึ้น โดยผ่านการรับรองของคนในชุมชนด้วยกันเอง ปัจจุบันมีการจัดตั้งคณะทำงานขึ้นจำนวน 14 คน มาจากการคัดเลือกและมติของคนในชุมชน ประกอบด้วยผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการหรือผู้ดูแลคนในชุมชน อาสาสมัครชุมชน กลุ่มอาชีพ ผู้แทนหน่วยงานในตำบลลงใหญ่ เป็นต้น แบ่งความรับผิดชอบของคณะทำงานไว้ดังนี้ คือ คณะทำงาน 1 คน จะดูแลรับผิดชอบต่อ 6-7 หลังคาเรือนในชุมชน คณะทำงานทั้ง 14 คน สามารถดูแลครอบคลุมหมู่บ้านทั้ง 4 คุ่ม จากนั้นคณะทำงานทั้ง 14 คน ได้ทำการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลสถานะของความมั่นคงทางอาหารด้านความเพียงพอในระดับชุมชน โดยผ่านเครื่องมือทั้งการสังเกต การสัมภาษณ์ เป็นต้น ทำให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ทำให้มองเห็นปัญหาชัดเจนมากขึ้น “แต่ก่อนไม่มีใครสนใจ เพราะทุกคนต่างทำมาหากิน แต่พอมีการประชุมกันทำให้เราหันมาสนใจปัญหาเรื่องปากท้อง ความมั่นคงทางอาหารมากขึ้น” (ปวีศ พันธลักษณ์. 2565 : สัมภาษณ์) ขั้นตอนต่อไปคือการสรุปทบทวนให้ชุมชนได้เห็นและเข้าใจร่วมกันจากนั้นทบทวนต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงทรัพยากรที่เป็นรากฐานที่สร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับของครัวเรือนและชุมชน คณะทำงานทั้ง 14 คน มีการวางแผนร่วมกันกับภาคีเครือข่ายที่ได้มาสนับสนุนทุนในการยกระดับความมั่นคงทางอาหารและลงความเห็นร่วมกันว่าควรที่จะมีการประชุมติดตามการทำงานของคณะทำงานอย่างน้อย 2 เดือน จะต้องมีการประชุมติดตามหนึ่งครั้ง นำข้อมูลที่ได้มาประเมินเพื่อสร้างกิจกรรมที่นำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน

2.2 กระบวนการสร้างเครือข่ายความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือน ในชุมชน คนในชุมชนบ้านดอนหัน หมู่ที่ 12 เมื่อมีคณะกรรมการทำงานแล้ว จำเป็นต้องสร้างภาคีเครือข่ายชุมชนที่อยู่รอบๆ ป่าดงใหญ่ เพื่อขับเคลื่อนจัดกิจกรรมการพัฒนาศักยภาพและเพิ่มทักษะการผลิตอาหารที่ปลอดภัยเพื่อให้เพียงพอกับการบริโภคในครัวเรือนของชุมชนร่วมกัน กระบวนการนี้จะส่งเสริมให้ครัวเรือนมีความเพียงพอด้านอาหาร ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้อมาจากภายนอกแต่จะมีอาหารอยู่ในครัวเรือนของตัวเอง การเพิ่มทักษะด้านการผลิตอาหารที่ปลอดภัยและเพียงพอ นั้น จะต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่ตนเองได้เคยทำมาจริง เพื่อเป็นแนวทางที่ดีให้กับคนอื่นมีทั้งประสบการณ์ที่ทำแล้วเกิดผลสำเร็จกับประสบการณ์ที่ทำแล้วเกิดความล้มเหลว “การได้รับรู้ปัญหาและข้อมูลร่วมกันแล้ว มีหน่วยงานมาสนับสนุนให้ความรู้และทักษะการผลิตอาหารและพึ่งตนเองทางอาหาร เป็นเรื่องที่ดีสำหรับชุมชนบ้านเรา” (ณัฐนิศ ประทุมมาศ. 2565 : สัมภาษณ์) นอกจากนี้ ยังมีการขยายเครือข่ายไปยังโรงเรียนผ่านกิจกรรมให้นักเรียนได้ตระหนักถึงความไม่มั่นคงทางอาหารที่จะเกิดขึ้น รวมถึงประเด็นเรื่องสิทธิในการเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัยสำหรับประชาชนทั่วไป

2.3 กระบวนการกลุ่มและกติกการสร้างความมั่นคงทางอาหาร นอกจากกระบวนการฝึกทักษะในการเรียนรู้ที่จะปรับตัวเรื่องความมั่นคงทางอาหารแล้ว คณะทำงานทั้ง 14 คน ได้ทำการสำรวจและประเมินข้อมูลของความมั่นคงทางอาหารด้านความเพียงพออีกครั้งหลังจากการจัดกิจกรรมเพิ่มทักษะการผลิตแล้ว เป็นอีกขั้นตอนหนึ่งที่เรียกว่าการคืนข้อมูลให้ชุมชนได้รับรู้ร่วมกันว่าในขณะนี้การทำงานของคนในชุมชน ดำเนินงานไปถึงไหนแล้ว ผ่านการถ่ายทอดแบบเป็นตัวเลขในเชิงสถิติ ซึ่งสามารถเข้าใจร่วมกันได้ พร้อมทั้งมีการสร้างกฎกติการ่วมกัน โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับความปลอดภัยจากการใช้สารเคมีในการผลิต ซึ่งชุมชนได้สร้างกติการ่วมกันว่า จะเริ่มต้นจากการลดการใช้สารเคมีให้น้อยลง และหันมาทำเกษตรอินทรีย์ที่ปลอดภัย รวมทั้งลดต้นทุนได้อีกด้วย “ยากำจัดศัตรูพืชแพง พ่อแม่พาทำพาใช้มานาน คิดว่าไม่มีผลต่อผู้กินข้าวกินผักเท่าไร แต่พอได้ข้อมูลก็ไม่อยาก

จะใช้แล้ว นอกจากต้นทุนสูงแล้ว ยังไม่ปลอดภัยต่อสุขภาพอีกด้วย” (ภุฉา ขาริสี. 2565 : สัมภาษณ์) ผลลัพธ์ที่ต้องการในกระบวนการขั้นตอนนี้คือคนในชุมชนมีความตระหนักรู้ร่วมกัน มีการสร้างคณะกรรมการทำงานที่เป็นรูปธรรม รวมถึงการสร้างกติกากฎหรือข้อตกลงร่วมกันอันจะนำไปสู่การสร้างความมั่นคงทางอาหารได้ในระดับหนึ่ง แต่อาจไม่ตอบโจทย์ได้ครบทุกมิติของความมั่นคงทางอาหาร อย่างน้อยก็เป็นการเริ่มต้นที่จะนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนได้

● อภิปรายผล

1. สถานะความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนของคนในชุมชนบ้านดอนหัน หมู่ที่ 12 ตำบลดงใหญ่ อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์ ในอดีตตัวกำหนดความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชนคือเรื่องของฤดูกาล ในช่วงฤดูฝนนั้นแม้ว่าคนในชุมชนจะไม่สามารถผลิตผักสวนครัวเพื่อบริโภคเองได้ อันเนื่องมาจากว่ามันขึ้นจนผลผลิตเน่าตาย ชาวบ้านก็จะพากันหากินโดยการไปหาจับปลา จับเขียด หรือเข้าป่าไปเก็บเห็ดเพื่อนำมาบริโภคและจำหน่าย ในช่วงฤดูหนาวนั้นชาวบ้านจะสามารถปลูกผักกันได้ทุกชนิด มีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องของผักสวนครัว ผักสวนครัวก็มีความจำเป็นในการประกอบอาหารโดยเฉพาะผักที่คนต้องรับประทานทุกมื้อ เช่น ใบกะเพรา เป็นต้น ช่วงฤดูร้อนนั้น คนในชุมชนบ้านดอนหัน หมู่ที่ 12 ตำบลดงใหญ่ อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์ ได้รับผลกระทบคือช่วงนี้การที่จะหาน้ำมาบำรุงผลผลิตของตนนั้นยาก คนในชุมชนจึงได้พากันเข้าป่าเพื่อที่จะไปหาเก็บไข่มดแดงจากทั้งสองฝั่งป่า สามารถสร้างรายได้อย่างมากให้กับคนในชุมชน ดังนั้นความมั่นคงทางอาหารของชุมชนจึงสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพราะชุมชนยังมีค่านิยมในการกินอาหารที่หาได้ในท้องถิ่นของตนเอง แต่ปัจจุบันการสื่อสาร การคมนาคมมีความสะดวกในการติดต่อกับภายนอกมากขึ้น ทำให้รับเอาค่านิยมในการบริโภคอาหารที่หลากหลายผ่านการพึ่งพาตลาดมากขึ้น ประกอบกับทรัพยากรในท้องถิ่นลดน้อยลง ทำให้ชุมชนมีความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางอาหารมากขึ้น โดยเฉพาะเรื่องสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร เพราะชุมชนบ้านดอน

หันก็เหมือนคนตะวันออกทั่วไปที่นิยามความหมายของสิทธิและการเข้าถึงทรัพยากร ไม่สอดคล้องกับนิยามขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO 2006) ในประเด็นการเข้าถึงทรัพยากร เพราะป่าดงใหญ่เป็นพื้นที่ร่วม แม้ว่าจะมีหมู่บ้านเสมือนเป็นเจ้าของป่า แต่ในข้อเท็จจริง คนภายนอกอื่นๆ ก็มีสิทธิในการใช้ทรัพยากรป่าดงใหญ่ เช่น กรณีที่มีเห็ดเกิดในฤดูฝน มีคนภายนอกพื้นที่หรือนอกจังหวัดเหมารถมาหาเห็ดเป็นจำนวนมาก โดยที่ชุมชนไม่มีสิทธิหวงห้ามได้ ทำให้ชุมชนทำหน้าที่เพียงเป็นผู้ดูแลป่าเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันถ้ามองผ่านมิติ 4 ด้านขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ จะพบว่า ชุมชนอาจมีปริมาณอาหารที่เพียงพอ แต่ในด้านคุณภาพกลับพบว่ามีการใช้สารเคมีในกระบวนการผลิต รวมถึงต้องเผชิญกับอาหารไม่เพียงพอในบางฤดูกาล ทำให้ต้องพึ่งพาสตลาดภายนอกมากขึ้น

2. กระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนของบ้านดอนหัน หมู่ที่ 12 ตำบลดงใหญ่ อำเภอลำดวน จังหวัดมหาสารคาม มีขั้นตอนและกระบวนการที่ชัดเจนขึ้น เริ่มต้นจากการรวมตัวกันแล้วตั้งคณะกรรมการเพื่อที่จะทำงานตามโครงการที่กำหนดแผนเอาไว้ มีหน่วยงานให้สนับสนุนมา ภายใต้เป้าหมายเดียวกันที่อยากสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชน หลังจากตั้งคณะกรรมการขึ้นแล้วก็ได้ช่วยกันระดมความคิดเห็น ออกแบบปฏิทินในการทำงาน แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบให้กับคณะกรรมการทุกคนภายใต้การยอมรับร่วมกัน คณะทำงานได้ทำเริ่มจากการสำรวจข้อมูลสถานะของครัวเรือนว่าเป็นอย่างไร ถัดจากนั้นจะมีการจัดเวทีขึ้นเพื่อเพิ่มความรู้อะไรให้กับผู้เข้าร่วม โดยวัตถุประสงค์ของกิจกรรมครั้งนี้คือ ต้องการให้ครัวเรือนที่เข้าร่วมกิจกรรมเกิดทักษะมากขึ้นในกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหาร ภายในกิจกรรมที่จัดนั้นจะมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้วยตัวเองจากคนภายในชุมชน มีการถอดบทเรียนจากข้อผิดพลาดและข้อเด่นที่พบจากประสบการณ์จริง หลังจากการดำเนินกิจกรรมเพิ่มทักษะการเรียนรู้กระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารแล้ว คณะทำงานจะสะท้อนข้อมูลไปยังชุมชนและตรวจประเมินข้อมูลอีกครั้งตามข้อเท็จจริง จากนั้นจะคืนชุดข้อมูลที่ได้มาการสร้างกฎกติกา

ว่าการผลิตพืชผลทางการเกษตรจะต้องงดเว้นจากการใช้สารเคมี จะใช้การไล่ศัตรูพืชจากของธรรมชาติแทน ให้ทุกครัวเรือนทำปฏิญญาร่วมกัน นอกจากนี้ ครัวเรือนต้องมีการวางแผนในระดับครัวเรือนโดยเน้นการพึ่งพาทรัพยากรที่ผลิตได้เองนำมาประกอบอาหารซึ่งงานวิจัยของเพ็ญจันทร์ รวิยะวงศ์ (2563) ที่ศึกษาความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรในจังหวัดน่าน ก็เสนอว่า ความมั่นคงทางอาหารจะเกิดขึ้นได้ ครัวเรือนเกษตรกร ควรดำเนินการ 1) วางแผนก่อนซื้ออาหาร 2) ประกอบอาหารรับประทานเองในครอบครัว ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่าย 3) ควรมีการผลิตอาหารเองได้ตลอดปีและ สามารถเก็บไว้ใช้ได้ทุกเมื่อ เมื่อมีความต้องการหรือ ขาดแคลน 4) ประมาณการค่าใช้จ่ายอาหารไว้ ล่วงหน้า 5) บันทึกรายรับรายจ่ายครัวเรือน 6) ผลิตพืชผักสวนครัวเอง 7) ปลูกฝังให้ลูกหลานหันมาบริโภคอาหารพื้นบ้านขณะที่ยังเยาว์ ประมูล (2551) เสนอว่า ความมั่นคงและเพียงพอทางอาหารคือการที่มีอาหารที่มีคุณภาพ ปริมาณเพียงพอสำหรับทุกคนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล จนถึงระดับโลก หรือกล่าวคือ สามารถนำอาหารมาบริโภคได้ตลอดเวลา แม้ว่าจะเกิดวิกฤติ เช่น อากาศ ฤดูกาล ก็ไม่ส่งผลกระทบต่อให้เกิดการขาดแคลนอาหาร

● ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะต่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรที่จะศึกษาปัญหาและวิกฤติทางความมั่นคงอาหารในช่วงฤดูกาลที่ชาวบ้านเผชิญอยู่
2. ควรศึกษาเรื่องสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรป่าของชุมชนในมิติการสร้าง ความมั่นคงทางอาหาร

เอกสารอ้างอิง

- เกศกานู ศรีพันธ์. (2565). แนวทางการเสริมสร้างความมั่นคงด้านอาหารของ
ครัวเรือนตามโครงการโคกหนองนา จังหวัดอุดรธานี. บัณฑิตวิทยาลัย ;
มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี
- นนทกานต์ จันทร์อ่อน. (2557). ความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทย. บทความ
วิชาการ. สำนักวิชาการ. สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, 4(2): 1-35.
- ปุ่นณดา มาสวัสดิ์และคณะ. (2559). ปัจจัยที่มีผลต่อความมั่นคงด้านอาหารของ
ครัวเรือนเกษตรกรไทย.
- วารสารวิจัยและพัฒนาโลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขามนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์, 11(2): 347-356.
- เพ็ญจันทร์ รวยวงค์.(2563). ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนเกษตรกรในจังหวัด
น่าน. วารสารบริหารธุรกิจ และศิลปศาสตร์ ราชชมงคลล้านนา. 8 (1) : 25-36
- วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์. (2558). ความมั่นคงทางอาหาร : จากพัฒนาการเกษตรสู่
เศรษฐกิจพอเพียง. บัณฑิตวิทยาลัย ; มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- วสวัสดิ์ มานู. (2560). ความมั่นคงทางอาหารและปัจจัยที่มีผลต่อความมั่นคงทาง
อาหารของประชาชน ตำบลนามะตูม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยบูรพา
- สวณิ เต็งรังสรรค์. (2557). ความมั่นคงทางอาหารของผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมือง
คูคต อำเภอลำลูกกา และในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลหน้าไม้ อำเภอ
ลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี. บัณฑิตวิทยาลัย ; มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สาวตรี สุขศรี. (2554). สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติพื้นที่ป่าชุมชน
โคกใหญ่ อ.วาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
- สถาบันลูกโลกสีเขียว. (2561). ป่าชุมชนโคกใหญ่พลังชุมชน 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล.
20 ตุลาคม 2561

Bangkokpost. ความมั่นคงอาหารไทยรอด 13 อันดับ สัญญาเดือนอันตราย
ประชาชนนิยมภาคเกษตร. bangkokbiznews.com เข้าถึงข้อมูลวันที่ 20
พฤษภาคม 2565.

ผู้ให้สัมภาษณ์

นายเต็มศักดิ์ นามสมบัติ. (ผู้ให้สัมภาษณ์) ธนัชคม แก้วมีสี. (ผู้สัมภาษณ์) บ้าน
ดอนหัน หมู่ที่ 12 ต.ดงใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม
นางสาววันเพ็ญ มัดธาปะโท. (ผู้ให้สัมภาษณ์) ธนัชคม แก้วมีสี. (ผู้สัมภาษณ์) บ้าน
ดอนหัน หมู่ที่ 12 ต.ดงใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม
นางสาววิไลจิตร ดงชะสิงห์. (ผู้ให้สัมภาษณ์) ธนัชคม แก้วมีสี. (ผู้สัมภาษณ์) บ้าน
ดอนหัน หมู่ที่ 12 ต.ดงใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม.
นางสาวหทัยชนก ประกิจระโส. (ผู้ให้สัมภาษณ์) ธนัชคม แก้วมีสี. (ผู้สัมภาษณ์) บ้าน
ดอนหัน หมู่ที่ 12 ต.ดงใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม
นายภูผา ขาริสี. (ผู้ให้สัมภาษณ์) ธนัชคม แก้วมีสี. (ผู้สัมภาษณ์) บ้านดอนหัน หมู่ที่
12 ต.ดงใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม
รัชชานนท์ อ่อนแสน (ผู้ให้สัมภาษณ์) ธนัชคม แก้วมีสี. (ผู้สัมภาษณ์) บ้านดอนหัน
หมู่ที่ 7 ต.ดงใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม
ปรวิศ พันธลักษณ์. (ผู้ให้สัมภาษณ์) ธนัชคม แก้วมีสี. (ผู้สัมภาษณ์) บ้านดอนหัน หมู่
ที่ 7 ต.ดงใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม
ณัฐธนัช ประทุมมาศ. (ผู้ให้สัมภาษณ์) ธนัชคม แก้วมีสี. (ผู้สัมภาษณ์) บ้านดอนหัน
หมู่ที่ 7 ต.ดงใหญ่ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม